

Μίλτος Δ. Λειβαδίτης

ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ

Ιατρικά, κοινωνικά, νομικά προβλήματα:
η συμβολή της Κοινωνικής Ψυχιατρικής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
ΑΘΗΝΑ 1994

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Στοιχεία Εγκληματολογίας, Θυματολογίας και Σωφρονιστικής

Στο κεφάλαιο αυτό περιέχονται ορισμένες βασικές γνώσεις για τις τρεις επιστήμες που αναφέρονται στην επικεφαλίδα του. Ενδιαφέρουν κυρίως τον αναγνώστη αυτού του βιβλίου, ο οποίος δεν είχε μέχρι τώρα συστηματική επαφή με τις επιστήμες αυτές.

Η Εγκληματολογία¹⁻⁵ ασχολείται με το έγκλημα ως ανθρώπινη συμπεριφορά και ως φαινόμενο της κοινωνικής ζωής. Μελετά κυρίως τις αιτίες, την παθογένεια, τις μορφές, τις άμεσες συνέπειες του φαινομένου αυτού και αναζητά τρόπους αντιμετώπισης και πρόληψής του. Η Εγκληματολογία επικουρείται από διάφορους συγγενείς επιστημονικούς κλάδους για τους οποίους θα γίνει λόγος κατωτέρω.

Απαραίτητη προϋπόθεση για το σαφέστερο προσδιορισμό του γνωστικού αντικειμένου της Εγκληματολογίας είναι ο ορισμός της έννοιας «έγκλημα». Σύμφωνα με τη Νομική Επιστήμη έγκλημα είναι η παράβαση κάποιου κανόνα του ποινικού δικαίου. Το ποινικό δίκαιο κάθε χώρας περιλαμβάνει τους κανόνες που καθορίζουν ποιες πράξεις τιμωρούνται από τη δικαστική εξουσία και ποιες ποινές επιβάλλονται στους παραβάτες. Επειδή οι ποινικά κολάσιμες πράξεις διαφέρουν σε κάθε χώρα, υποστηρίζεται ότι ο νομικός ορισμός του εγκλήματος δεν δημιουργεί επαρκείς προϋποθέσεις για τη διάκριση, με κοινωνιολογικά και ψυχολογικά κριτήρια, του εγκλήματος από άλλες ανθρώπινες συμπεριφορές. Έχουν προταθεί διάφοροι «εγκληματολογικοί» ορισμοί του εγκλήματος, οι οποίοι συγκλίνουν στην άποψη ότι κοινό χαρακτηριστικό των εγκληματικών πράξεων είναι η αντίθεσή τους προς θεμελιώδεις ηθικές αξίες, που είναι ευρύτατα διαδεδομένες σε μια κοινωνία.

Κατά την εκτίμηση του γράφοντος ο νομικός ορισμός του εγκλήματος είναι επαρκής για τους εξής λόγους: α) Η θέσπιση ενός ποινι-

κού νόμου δείχνει ότι η νομοθετική εξουσία (η οποία στα σύγχρονα δημοκρατικά καθεστώτα εκπροσωπεί και σε αρκετό βαθμό εκφράζει ένα ισχυρό τμήμα της κοινής γνώμης) αποδοκιμάζει έντονα την τιμωρητέα πράξη. Ο δράστης δείχνει έμπρακτα ότι, (τουλάχιστον όταν εκτελούσε το έγκλημα), δεν συμερίζεται (δεν συμεριζόταν) αυτή την αποδοκιμασία. β) Η ποινικοποίηση μιας πράξης συνεπάγεται την προοπτική τιμώρησης του παραβάτη. Ο δράστης δείχνει έμπρακτα ότι, (τουλάχιστον όταν εκτελούσε το έγκλημα), αψηφά (αψηφούσε) τον κίνδυνο τιμώρησης. Η διάσταση ηθικών αξιολογήσεων μεταξύ εξουσίας (συχνά και κοινής γνώμης) αφενός και δράστη αφετέρου, και η υπέρβαση του φόβου της τιμωρίας, αποτελούν δύο ιδιαίτερα και ειδικά χαρακτηριστικά κάθε εγκληματικής πράξης.

Οι μεθοδολογικές ιδιαιτερότητες της Εγκληματολογίας⁶ συνδέονται κυρίως με τις πηγές άντλησης των στοιχείων, με το υλικό, με τους στόχους που τίθενται και σε ορισμένες περιπτώσεις, με τον τρόπο πραγματοποίησης της εγκληματολογικής αναζήτησης. Το υλικό της έρευνας αντλείται από αστυνομικά αρχεία, αρχεία δικαστηρίων, πρακτικά ανακρίσεων και δικών, επίσημα στοιχεία του κράτους και αφορά ειδικές ομάδες ανθρώπων, (π.χ. υπόδικους, φυλακισμένους, υπαλλήλους του σωφρονιστικού συστήματος, θύματα). Οι στόχοι συνδέονται στενά με τον περιορισμό της εγκληματικότητας. Η αναζήτηση επικεντρώνεται είτε γύρω από την εγκληματικότητα, ως κοινωνικό φαινόμενο, είτε γύρω από τη συγκεκριμένη εγκληματική πράξη και τους πρωταγωνιστές του δράματος (π.χ. το δράστη, το θύμα). Έχει χαρακτήρα είτε γενικό-στατιστικό είτε ατομικό-κλινικό. Στην πρώτη περίπτωση χρησιμοποιείται κυρίως η συγκριτική μέθοδος, στη δεύτερη η κλινική μέθοδος (εκτίμηση, διάγνωση, πρόγνωση, προγραμματισμός παρεμβάσεων). Χαρακτηριστικό της εγκληματολογικής αναζήτησης είναι ο διεπιστημονικός της χαρακτήρας. Κοινωνιολόγοι, ειδικοί της κοινωνικής εργασίας, παιδαγωγοί, ψυχολόγοι, ψυχίατροι, παιδοψυχίατροι, εγκληματολόγοι χρειάζεται να συνεργαστούν στενά για την αντιμετώπιση γενικών προβλημάτων ή συγκεκριμένων περιστατικών.

Υπάρχει πρόβλημα οριοθέτησης της Εγκληματολογίας από συγγενείς επιστημονικούς κλάδους⁷. Είναι σαφής η διαφορά της από τις σχετικές νομικές επιστήμες (π.χ. το Ποινικό Δίκαιο ή το Σωφρονιστικό Δίκαιο), οι οποίες μελετούν (ερμηνεύουν, συστηματοποιούν, αξιολογούν ως προς τις νομικές τους συνέπειες) υπάρχοντες νομικούς κανόνες. Λιγότερο σαφής είναι η διαφορά της Εγκληματολογίας από

ορισμένους κλάδους οι οποίοι ασχολούνται επίσης με το έγκλημα (π.χ. Ανακριτική Επιστήμη, Σωφρονιστική ή Ποινολογία, Εγκληματοπροληπτική Πολιτική, Δικαστική Ψυχολογία, Δικαστική Ψυχιατρική). Όλοι αυτοί οι κλάδοι χρησιμοποιούν και επεξεργάζονται περαιτέρω δεδομένα της Εγκληματολογίας για ειδικούς σκοπούς (π.χ. για την εξιχνίαση ενός εγκλήματος, για την βελτίωση του παραβάτη, για τη μείωση της εγκληματικότητας, για την απονομή της δικαιοσύνης). Αντίθετα, η Εγκληματολογία όπως αναφέρθηκε ήδη εξετάζει την εγκληματική πράξη, ως εκδήλωση της ψυχικής ζωής και της κοινωνικής πραγματικότητας. Μερικές φορές γίνεται διάκριση μεταξύ Εγκληματολογίας με στενότερη και Εγκληματολογίας με ευρύτερη έννοια, η οποία περιλαμβάνει όλους τους ανωτέρω κλάδους. Λόγω της ιδιαιτερότητας του γνωστικού αντικείμενου και των μεθόδων αναζήτησης, ίσως είναι ορθότερη μια μεγαλύτερη αυτονόμηση μερικών τουλάχιστο από τους κλάδους αυτούς.

Κάποιες άλλες επιστήμες αν και εκτείνονται σε πολύ ευρύτερο πεδίο διαπλέκονται, ως προς ορισμένα ζητήματα, με την εγκληματολογική αναζήτηση. Πρόκειται κυρίως για την Κοινωνιολογία (από πολλούς η Εγκληματολογία θεωρείται κλάδος της), την Ανθρωπολογία, την Εθνολογία, την Ψυχολογία, την Ψυχιατρική, την Παιδαγωγική.

Η Εγκληματολογία, ως ιδιαίτερη επιστήμη, εμφανίστηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα. Τότε πρωτοχρησιμοποιήθηκε ο όρος αυτός από τον Ιταλό δικαστή R. Garofalo.⁸ Η νέα επιστήμη αναπτύχθηκε αρχικά στα πλαίσια της αντίληψης της εποχής για την οργανική φύση των ψυχικών διαταραχών και της κοινωνιολογικής θετικιστικής τάσης. Οι πρώτες αναζητήσεις αφορούσαν την αιτιολογία των εγκληματικών πράξεων. Εξαρχής αναπτύχθηκαν τρία μεγάλα ρεύματα, τα οποία συσχέτισαν την εγκληματική δραστηριότητα: α) με ανθρωπολογικά, βιολογικά, χαρακτηριστικά του δράστη, β) με ψυχικά γνωρίσματα του δράστη, γ) με επιδράσεις του περιβάλλοντος.

Ο C. Lombroso,⁹ από τους σκαπανείς της νέας επιστήμης συνδέει την εγκληματική συμπεριφορά με την ύπαρξη βιολογικών διαταραχών οι οποίες εκφράζονται στο σχήμα του κρανίου, στην παρουσία «στιγμάτων» μορφολογικών ή/και ψυχολογικών (π.χ. δυσμορφίες του σώματος, ηλιθιότητα). Ορισμένα από αυτά τα «στίγματα» φανερώνουν μια αταβιστική παλινδρόμηση σε προγενέστερα στάδια της εξέλιξης του είδους (π.χ. εγκληματίες με πιθηκοειδή χαρακτηριστικά).

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα εμφανίστηκαν περισσό-

τερο σύνθετες υποθέσεις ιδιοσυστασιακού χαρακτήρα. Η κατασκευή του σώματος συνδέθηκε με ορισμένα ψυχικά χαρακτηριστικά και έτσι διαμορφώθηκαν διάφοροι τύποι ανθρώπων (π.χ. λεπτόσωμος, πυκνικός, αθλητικός). Ορισμένοι από τους τύπους (π.χ. ο αθλητικός) θεωρήθηκαν επιρρεπείς σε βίαιες εγκληματικές πράξεις. Αργότερα, η εγκληματική τάση συνδέθηκε, με χρωμοσωμιακές ανωμαλίες (π.χ. την ύπαρξη διπλού Y χρωμοσώματος, δηλαδή με τον καρύοτυπο X Y Y). Πρόσφατα το ενδιαφέρον έχει στραφεί στην νευροφυσιολογική διερεύνηση των ατόμων με ροπή προς την παραβατική συμπεριφορά. Έχει βρεθεί ότι συχνά αυτοί που παρουσιάζουν αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας, έχουν ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες ιδιομορφίες στην νευροφυσιολογική αντιδραστικότητα, οι οποίες εξετάζονται σε επόμενο κεφάλαιο.

Η ψυχολογική διερεύνηση των αιτιών της εγκληματικής συμπεριφοράς στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ψυχαναλυτική θεωρία, παρόλο που ο ίδιος ο S. Freud και οι πρώτοι μαθητές που ασχολήθηκαν λίγο με το ζήτημα αυτό. Σε αρκετά μέρη αυτού του βιβλίου εξετάζονται υποθέσεις ψυχαναλυτικού χαρακτήρα, για τη διερεύνηση καταστάσεων ή τύπων συμπεριφοράς που ενδιαφέρουν την Εγκληματολογία. Κατωτέρω θα παρουσιαστεί πολύ σύντομα το γενικό θεωρητικό υπόβαθρο των απόψεων αυτών.

Η ψυχική ζωή και η συμπεριφορά του ανθρώπου εμπεριέχει και εκφράζει διαρκώς την ασυνείδητη σύγκρουση μεταξύ απωθημένων ενορμήσεων (συχνά επιθετικού χαρακτήρα) αφενός και ηθικών κανόνων, περιορισμών και απαγορεύσεων που θέτουν η κοινωνία και η πραγματικότητα. Αν οι επιθετικές ενορμήσεις κυριαρχήσουν προσωρινά ή υπάρχουν μόνιμα (π.χ. επειδή είναι πολύ έντονες ή επειδή οι «κανόνες» τους οποίους θέτει το περιβάλλον είναι χαώδεις και αντιφατικοί, ή επειδή δεν μπορεί να αναπτυχθούν επαρκώς οι μηχανισμοί προσαρμογής) το άτομο έχει την τάση να τις ικανοποιεί αναπτύσσοντας αντιδράσεις και δραστηριότητες επιθετικού χαρακτήρα και αδιαφορώντας, αν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, ή παραβιάζει το νόμο. Κατά την ψυχαναλυτική θεωρία οι ετεροεπιθετικές ενορμήσεις συνδυάζονται στενά με αυτοκαταστροφικές διαθέσεις. Η παράβαση του ποινικού νόμου, και οι επιπτώσεις που αυτή συνεπάγεται για το δράστη ικανοποιούν ασυνείδητες επιθυμίες του ατόμου να βλάψει όχι μόνο τους άλλους αλλά και τον εαυτό του.

Οι ψυχαναλυτικές υποθέσεις επιτρέπουν μια διαφορετική προσέγγιση των αιτιών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, σε σύγκριση με τις

αρχικές προσεγγίσεις που έγιναν στα πλαίσια του ανθρωπολογικού-βιολογικού ρεύματος σκέψης. Εγκαταλείπεται η άποψη ότι η εγκληματική τάση αποτελεί έκφραση μιας εγγενούς ανωμαλίας στη βιολογική και κατ' επέκταση στην ψυχική δομή του ατόμου. Το έγκλημα δε θεωρείται πλέον ως η κοινωνική έκφραση μιας αθεράπευτα διαστραμμένης φύσης, αλλά (κυρίως) ως προϊόν της λειτουργίας ψυχικών μηχανισμών που παρατηρούνται σε όλους τους ανθρώπους. Η εγκληματική τάση διαμορφώνεται, και, μπορεί, να επηρεασθεί (να ενταθεί, να μειωθεί) από παρελθούσες, παρούσες, μελλοντικές επιδράσεις (π.χ. από τραυματικές εμπειρίες, από ψυχοθεραπευτικές παρεμβάσεις). Ο εγκληματίας δε γεννιέται αλλά γίνεται και γι' αυτό μπορεί ν' αλλάξει. Ο κάθε «φυσιολογικός» άνθρωπος είναι ένας «εν δυνάμει» εγκληματίας, ο κάθε εγκληματίας είναι ένας «εν δυνάμει» «φυσιολογικός» άνθρωπος.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν διάφορες συμπεριφερολογικές υποθέσεις για την εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ροπή προς την εγκληματική δραστηριότητα θεωρήθηκε ως προϊόν μάθησης, ανάλογης με αυτή που διαμορφώνει και τις άλλες ανθρώπινες ροπές και συνήθειες. Χαρακτηριστικοί τρόποι μάθησης είναι η ενίσχυση (π.χ. η επανειλημμένη επιβράβευση μιας παραβατικής πράξης) και η μίμηση προτύπου (π.χ. η «μαθήτευση» κοντά σε ένα πρόσωπο που έχει εξουσία και επιρροή). Η συμπεριφερολογική θεωρία αποτέλεσε το υπόστρωμα για τη διαμόρφωση χρήσιμων θεραπευτικών μεθόδων και την επεξεργασία παρεμβάσεων προληπτικού χαρακτήρα, οι οποίες αναπτύσσονται σε άλλα κεφάλαια αυτού του βιβλίου.

Ορισμένοι νεότεροι εγκληματολόγοι και ψυχολόγοι επιχειρήσαν μια φαινομενολογική-περιγραφική προσέγγιση των ψυχικών διεργασιών και των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας που προδιαθέτουν προς, ή συνδέονται με, διάφορες μορφές εγκληματικής συμπεριφοράς. Έτσι π.χ. κατά τον Γάλλο εγκληματολόγο J. Pinatel κύρια χαρακτηριστικά, τα οποία ανευρίσκονται συχνά σε υπότροπους παραβάτες του ποινικού νόμου είναι ο εγωκεντρισμός, η παρορμητικότητα, η συναισθηματική αστάθεια, η επιθετικότητα.¹⁰ Στα σύγχρονα συστήματα κατάταξης των ψυχικών διαταραχών περιγράφονται, ως συμπτώματα, η ροπή προς βίαιες, ή καταστροφικές αντιδράσεις, η αδιαφορία για τα δικαιώματα των άλλων και τους κοινωνικούς κανόνες καθώς και άλλες ανάλογες εκδηλώσεις ως συμπτώματα συγκεκριμένων ψυχικών διαταραχών (π.χ. των διαταραχών του ελέγχου των

ενορμήσεων, της διαγωγής, της προσωπικότητας).

Όπως επισημάνθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς περιλαμβάνουν ποικίλες ορμές και τάσεις. Μεταξύ των συνειδητών κινήτρων της παραβατικής συμπεριφοράς περιλαμβάνονται οι τάσεις εκδίκησης, επίδειξης, κτήσης αγαθών, έκθεσης σε συνθήκες έντασης και κινδύνου, απόκτησης ισχύος, επιρροής, εξουσίας, καθώς και εγγενείς επιθετικές ή σεξουαλικές ορμές. Συχνά οι τάσεις και οι ορμές αυτές συνδυάζονται με έντονα συναισθήματα μίσους, μνησικακίας, ζήλιας, φθόνου, φόβου, άγχους, ανασφάλειας, κατάθλιψης. Έτσι π.χ. μια ψυχοτραυματική εμπειρία μπορεί να προκαλεί άμεσα συναισθήματα άγχους, φόβου και κατάθλιψης και έμμεσα τάσεις επίδειξης ή εκδίκησης.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα είχε επισημανθεί η επίδραση οικολογικών παραγόντων στη συμπεριφορά που ενδιαφέρει την Εγκληματολογία. Χαρακτηριστικός των απόψεων της εποχής είναι ο «θερμικός νόμος» του J. Quetelet: «Στα θερμά κλίματα κυριαρχούν τα εγκλήματα βίας, ενώ στα ψυχρά τα εγκλήματα κατά της περιουσίας».¹¹

Με την επίδραση των κοινωνιολογικών αναζητήσεων και της μαρξιστικής θεωρίας διερευνήθηκαν προς το τέλος του 19ου αιώνα, οι κοινωνικές ρίζες της εγκληματικότητας. Υποστηρίχθηκε ότι η ανέχεια και η κοινωνική αδικία ωθούν τα άτομα στο να εμφανίσουν από ανάγκη ή από αγανάκτηση παραβατικές μορφές συμπεριφοράς. Ο γάλλος κοινωνιολόγος E. Durkheim διατύπωσε την υπόθεση ότι οι συνθήκες ανομίας, δηλαδή η έξαρση της αμφισβήτησης των θεσμών και των νόμων που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή συνδυάζεται με αύξηση της εγκληματικότητας.¹² Ο ιταλός κοινωνιολόγος E. Ferri συνέδεσε πολλά περιβαλλοντικά και ανθρωπολογικά δεδομένα, που ευθύνονται για την εγκληματικότητα σε μια ενιαία αιτιοπαθογενετική θεωρία.¹³ Επισήμανε τη συμβολή παραγόντων όπως ο πόλεμος, οι κοινωνικές αναστατώσεις, η φτώχεια. Νεότεροι μαρξιστές εγκληματολόγοι (π.χ. E. Avennewson) θεώρησαν, ως βασικά αίτια της εγκληματικής συμπεριφοράς, τις αντιφατικότητες του κοινωνικού γίνεσθαι.¹⁴

Πολλοί Αμερικανοί κοινωνιολόγοι (π.χ. T. Sellin, E.H. Sutherland, A. Cohen, D. Szabo), επισήμαναν τη συμβολή των κοινωνικών αντιθέσεων και συγκρούσεων (πολιτιστικών, οικονομικών, πολιτικών) στη γένεση της παραβατικής συμπεριφοράς.¹⁵ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των νέων οι οποίοι ανατράφηκαν σε κοινωνικές ομάδες, ή εντάχθηκαν σε παρέες, στις οποίες κυριαρχούσαν πολιτι-

στικές και ηθικές αξίες, που απόκλιναν από τις κρατούσες (π.χ. νέοι που μεγάλωσαν σε γκέτο μεγαλουπόλεων). Σε ορισμένα περιβάλλοντα είναι δυνατό μια παραβατική πράξη να κρίνεται ως επιτρεπόμενη, μπορεί μάλιστα να θεωρείται και ως επιβαλλόμενη, με συνέπεια ο δράστης να επιβραβεύεται (π.χ. να θεωρείται σημαντικό πρόσωπο, «ήρωας»).

Συνδυασμό ψυχολογικής και κοινωνιολογικής διερεύνησης αποτελεί η αναζήτηση παραγόντων της εγκληματικής συμπεριφοράς που ανάγονται στο παρελθόν και ιδίως στην παιδική ηλικία του δράστη. Ανατροφή σε διαλυμένες ή πολυπροβληματικές οικογένειες, κακοποίηση κατά την παιδική ηλικία, χρήση βίας για τη λύση των διαφορών στα πλαίσια της οικογένειας και της κοινότητας, ανεπάρκεια ή απουσία του ενός γονέα, ιδίως του πατέρα, αλκοολισμός και παραβατικότητα των γονέων, θεωρούνται παράγοντες που προδιαθέτουν στο έγκλημα.

Μεταξύ των περιβαλλοντικών επιδράσεων οι οποίες μπορεί να συνιστούν αιτιώδη παράγοντα της παραβατικής συμπεριφοράς συγκαταλέγονται οι συνθήκες που υπάρχουν πριν από την τέλεση ενός εγκλήματος. Αυτές διακρίνονται σε επικίνδυνες, ενδιάμεσες ή άμορφες ανάλογα με το αν παρέχουν στον επίδοξο δράστη την ευκαιρία ή/και τα υλικά μέσα για τη διάπραξη του αδικήματος (π.χ. οι συνθήκες θεωρούνται ενδιάμεσες, όταν υπάρχουν ευκαιρίες, όμως πρέπει να αναζητηθούν τα μέσα).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί ένα νέο ρεύμα το οποίο συνήθως ονομάζεται «Κριτική Εγκληματολογία» (γιατί στέκει κριτικά έναντι της παραδοσιακής Εγκληματολογίας), ή «Ριζοσπαστική Εγκληματολογία» (γιατί συνήθως συνδυάζεται με μια ριζοσπαστική πολιτικό-κοινωνική θεώρηση) ή Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης (γιατί ερευνά τις διαδικασίες χαρακτηρισμού μιας πράξης από την κοινωνία ως εγκληματικής, όπως επίσης και τις συνέπειες αυτού του χαρακτηρισμού). Κατά την Κριτική Εγκληματολογία ο εγκληματικός χαρακτήρας μιας πράξης δεν ενυπάρχει σε αυτή, αλλά της αποδίδεται έξωθεν, από μια άλλη πράξη (τη θέσπιση του σχετικού ποινικού νόμου), η οποία αποτελεί μια συγκεκριμένη πολιτική επιλογή^{16,17}

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική ανάλυση στην οποία στηρίζεται η Κριτική Εγκληματολογία, μια μικρή σχετικά κοινωνική ομάδα (τα στρώματα που κατέχουν την πολιτική εξουσία) αποφασίζει αυθαίρετα ποιες πράξεις θα τιμωρούνται και με ποιες ποινές. Στη συνέχεια, μέ-

σω της κοινωνικοποιητικής λειτουργίας του νόμου (δηλαδή της επίδρασης, που ασκούν οι ισχύοντες νόμοι προς την κατεύθυνση της ιδεολογικής συμμόρφωσης με το περιεχόμενό τους), μεγάλα στρώματα πληθυσμού τείνουν να αποδίδουν στην τιμωρούμενη πράξη την ηθική απαξία ενός εγκλήματος. Έτσι π.χ. για λόγους που έχουν σχέση με τα συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών τάξεων σε αρκετές χώρες η φοροδιαφυγή, ή ορισμένοι τρόποι ρύπανσης του περιβάλλοντος δεν τιμωρούνται καθόλου ή δεν τιμωρούνται ανάλογα με τις συνέπειες που προκαλούν, και θεωρούνται από την κοινή γνώμη ότι εκφράζουν λιγότερη ανηθικότητα απ' ό,τι η πρόκληση σωματικών βλαβών η κλοπή, ή ακόμα και η αλητεία.

Σύμφωνα με τις απόψεις της Κριτικής Εγκληματολογίας, αυτός που παραβιάζει τον ποινικό νόμο δεν παραβιάζει κάποιο προφανή ευρέως αποδεκτό κώδικα (οπότε θα έπρεπε να αναζητηθούν οι αιτίες αυτής της εξαιρετικής συμπεριφοράς στις ιδιαιτερότητες της προσωπικότητάς του και της ζωής του), παραβιάζει ένα νόμο, τον οποίο, άλλοι με ιδιοτελή ταξικά κριτήρια δημιούργησαν. Ο παραβάτης αυτού του αυθαίρετου νόμου στιγματίζεται ως εγκληματίας και αντιμετωπίζεται με σκληρότητα τόσο στα πλαίσια της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης (π.χ. φυλακίζεται, στερείται των πολιτικών του δικαιωμάτων) όσο και στα πλαίσια της ανεπίσημης κοινωνικής αντίδρασης (π.χ. θεωρείται άτομο αντικοινωνικό, έκφυλο, επικίνδυνο).

Κατά την εκτίμηση του γράφοντος, η Κριτική Εγκληματολογία, αποτέλεσε ένα ρεύμα αμφισβήτησης της εγκληματολογικής παράδοσης που εμπλούτισε σημαντικά την επιστήμη αυτή, δεν αναιρεί όμως (ή τουλάχιστον δεν αναιρεί ολοκληρωτικά) τις προγενέστερες και τις σύγχρονες αιτιολογικές διερευνήσεις της εγκληματικής συμπεριφοράς που αφορούν είτε την προσωπικότητα των παραβατών είτε τις περιβαλλοντικές επιδράσεις. Η Κριτική Εγκληματολογία θέτει σε αμφισβήτηση τις παραδοσιακές απόψεις που θεωρούσαν το έγκλημα ως εκδήλωση η οποία συναντά την καθολική κοινωνική απαξία, είναι αντίθετη με την ανθρώπινη φύση, και αποτελεί πάντα έκφραση παθολογικής εκτροπής. Όμως ακόμα και αν η ποινική νομοθεσία και η λειτουργία του ποινικού συστήματος εκφράζουν και εξυπηρετούν πολιτικά και τα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα, η παραβατική πράξη εξακολουθεί να διατηρεί την ιδιομορφία της: ο δράστης βρίσκεται σε αντίθεση με την επικρατούσα Ηθική και αψηφά τον κίνδυνο της τιμωρίας. Βέβαια, το «έγκλημα» της αντίστασης κατά της αρχής σε ένα δικτατορικό καθεστώς σε σχέση με την προαγωγή σε πορνεία αποτε-

λούν πράξεις εντελώς διαφορετικής ποιότητας. Όμως και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει η σύγκρουση του δράστη με τους ισχύοντες κανόνες καθώς και η υπέρβαση του φόβου της τιμωρίας. Συνεπώς δε χάνει την αξία του (αλλά εμπλουτίζεται με νέα δεδομένα) ο παραδοσιακός τρόπος διερεύνησης της εγκληματικής πράξης.

Η Κριτική Εγκληματολογία συνέβαλε επίσης στο να αποβάλει η εγκληματική πράξη (τουλάχιστον για τον επιστήμονα ερευνητή) το χαρακτήρα μιας ανήθικης, διεστραμμένης ή παράλογης επιλογής. Ο αντίκτυπος αυτής της περισσότερο σφαιρικής και λιγότερο στιγματιστικής προσέγγισης επηρέασε και τη χρησιμοποιούμενη ορολογία: γίνεται λόγος για παραβάτες και παραβατικές πράξεις αντί για εγκληματίες και εγκλήματα. Οι παραβάτες αντιμετωπίζονται πλέον με λιγότερη προκατάληψη, με περισσότερη αμεροληψία και ανθρωπιά.

*
* *
*

Από τις απαρχές ακόμη της ανάπτυξης της Εγκληματολογίας ως ιδιαίτερης επιστήμης, εμφανίστηκαν απόψεις που έτειναν να συνδυάσουν και να συγκεράσουν δεδομένα από διάφορα ερευνητικά ρεύματα σε νέες, περισσότερο σύνθετες αιτιολογικές προσεγγίσεις και θεωρήσεις του φαινομένου της παραβατικής συμπεριφοράς. Κατωτέρω θα παρουσιαστούν ορισμένες από αυτές τις απόψεις συνοπτικά.

Ο R. Garofalo διέκρινε ανάλογα με την εγκληματική ροπή και την προσαρμοστικότητα στις κοινωνικές συνθήκες τις ακόλουθες κατηγορίες ατόμων: α) Αυτοί που παρουσιάζουν ισχυρή εγκληματική ροπή και παράλληλα έχουν μεγάλη προσαρμοστικότητα (π.χ. οι δράστες οικονομικών, επαγγελματικών εγκλημάτων που κατέχουν υψηλή θέση στην κοινωνική κλίμακα), β) Αυτοί που παρουσιάζουν ισχυρή ροπή και περιορισμένη προσαρμοστικότητα (π.χ. καθ' ἑξῆς, υπότροποι παραβάτες), γ) Αυτοί που έχουν ασθενή ροπή και μεγάλη προσαρμοστικότητα (νομοταγείς πολίτες που μπορεί όμως να διαπράξουν ένα έγκλημα σε στιγμή πάθους), δ) Αυτοί που έχουν ασθενή ροπή και μικρή προσαρμοστικότητα (π.χ. άτομα με αποκλίνουσα συμπεριφορά, τα οποία δευτερογενώς μπορεί να εμπλακούν σε μικροπαραβατικές δραστηριότητες).

Ενδιαφέρουσα είναι και η τυπολογία των εγκληματιών κατά τον E. Ferrì. Τους διακρίνει σε: α) Ψυχικά διαταραγμένα άτομα (η διαταραχή είναι η κύρια αιτία της εγκληματικής πράξης), β) Γεννημένους

εγκληματίες (παρουσιάζουν μόνιμα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τα οποία τους ωθούν σε παραβατικές δραστηριότητες), γ) Εγκληματίες από συνήθεια (το περιβάλλον, στο οποίο τα άτομα αυτά ζουν, διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην εγκληματογένεση). δ) Ευκαιριακούς εγκληματίες, (παρασύρονται στην εγκληματική πράξη από τις υπάρχουσες επικίνδυνες συνθήκες, οι οποίοι τους προσφέρουν και τις ευκαιρίες και τα μέσα). ε) Εγκληματίες πάθους (εγκληματούν υπό συνθήκες έντονης ψυχοαναισθηματικής αναστάτωσης).

Ο Ο. Kinnberg¹⁸ περιγράφει ως εξής την αλληλεπίδραση μεταξύ διάφορων αιτιοπαθογενετικών παραγόντων: Η ιδιοσυγκρασία του ατόμου και οι σταθερές περιβαλλοντικές επιδράσεις διαμορφώνουν μια μεγαλύτερη ή μικρότερη σταθερή ροπή προς την εγκληματική συμπεριφορά. Η ισορροπία που υπάρχει μπορεί να ανατραπεί από μεταβολές των περιβαλλοντικών συνθηκών. Σύμφωνα με την υπόθεση του Di Tullio κάθε άνθρωπος ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και τις σταθερές επιδράσεις τις οποίες δέχεται, διαθέτει ένα βαθμό αντοχής σε μεταβολές με εγκληματογόνο επίδραση. Αν η άθροιση των μεταβολών υπερβεί ένα κρίσιμο «κατώφλι» εκδηλώνεται η εγκληματική δραστηριότητα.¹⁹

Χρήσιμη, ως μέθοδος προσέγγισης των αιτιωδών παραγόντων της παραβατικής συμπεριφοράς μπορεί να είναι η διαδοχική διερεύνηση των δύο προηγουμένως αναφερθέντων ειδικών χαρακτηριστικών της εγκληματικής πράξης:

α) Κατ' αρχήν ερευνάται αν και κατά πόσο η πράξη είναι αντίθετη με το σταθερό σύστημα ηθικών αξιών του δράστη. Στο μέτρο που συμβαίνει αυτό αναζητούνται οι παράγοντες, οι οποίοι επέτρεψαν την υπέρβαση των ηθικών αναστολών. Μπορεί να πρόκειται για μια παρορμητική αντίδραση, για μια πράξη πάθους, για μια επιλογή που διαμορφώθηκε με την επίδραση επικίνδυνων προεγκληματικών συνθηκών.

Αν η πράξη ήταν σύμφωνη με το σύστημα ηθικών αξιών του παραβάτη ή ήταν ηθικά αδιάφορη γι' αυτόν, θα πρέπει να ερευνηθεί γιατί οι ηθικές επιλογές του διαφέρουν τόσο πολύ από αυτές της επίσημης εξουσίας, συχνά δε και ενός μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης. Μήπως η επιλογή του εκφράζει μια εύλογη αντίδραση έναντι ενός ποινικού νόμου ο οποίος αξιολογείται ως άδικος ή ως περιττός; Μήπως είναι φορέας ενός διαφορετικού συστήματος ηθικών αξιών, π.χ. λόγω του ότι ζει σε ένα περιβάλλον στο οποίο κυριαρχούν οι διαφορετικές αυτές αξίες; Μήπως παρουσιάζει ψυχικές ιδιομορφίες ή

διαταραχές οι οποίες δυσκολεύουν την προσαρμογή του σε ηθικές ή κοινωνικές απαγορεύσεις; Μήπως λειτούργησε ο μηχανισμός της εκλογίκευσης και ο δράστης βρήκε διάφορα επιχειρήματα για να νομιμοποιήσει ηθικά μια επιθυμητή σε αυτόν όμως ανήθικη και παράνομη επιλογή;

β) Σε δεύτερη φάση ερευνάται η υπέρβαση από τον παραβάτη του φόβου των συνεπειών της πράξης του (ιδίως του κινδύνου να συλληφθεί, να τιμωρηθεί, να στιγματιστεί). Μπορεί (π.χ. λόγω νοητικής ανεπάρκειας, σύγχυσης, διέγερσης) να μην υπολόγισε ή να υπολόγισε επιπόλαια τον κίνδυνο. Πιθανόν αποφάσισε να δράσει ελπίζοντας ότι δε θα τιμωρηθεί, ή σε κάθε περίπτωση πιστεύοντας ότι αξίζει τον κόπο να διακινδυνεύσει, ή σε περίπτωση που τα κίνητρα είναι ηθικά) ότι όφειλε να πράξει έτσι. Όσο πιο παράλογη φαίνεται η προσδοκία της μη τιμώρησης τόσο περισσότερο θα πρέπει να αναζητηθούν οι αιτιώδεις παράγοντες της πράξης σε ιδιομορφίες της ψυχικής ζωής (π.χ. σε ψυχικές διαταραχές, ή ιδίως σε διαταραχές της προσωπικότητας που χαρακτηρίζονται από απρονοησία ή αδιαφορία για τον κίνδυνο, σε καταστάσεις ψυχοσυναισθηματικής έξαρσης και απολήγουν σε παρορμητικές αντιδράσεις). Αν η απόφαση φαίνεται «λογική» τότε πρέπει να διερευνηθούν οι εξωτερικές συνθήκες. Μήπως πρόκειται για πράξεις που συνηθίζονται στο περιβάλλον του δράστη και μένουν συνήθως ατιμώρητες; Μήπως υπήρξε μια επικίνδυνη προεγκληματική κατάσταση, η οποία πρόσφερε μια «εξαιρετική ευκαιρία»;

Ιδιαίτερο ψυχολογικό ενδιαφέρον έχει η αναζήτηση ασυνείδητων μηχανισμών υπέρβασης του φόβου, όπως π.χ. σε καταστάσεις, όπου η επαπειλούμενη «τιμωρία» επιδιώκεται, συνειδητά ή ασυνείδητα. Συχνά πίσω από αυτή τη συμπεριφορά κρύβεται κατάθλιψη ή λανθάνουσα καταθλιπτική αυτοκαταστροφική διάθεση. Άλλοτε πάλι, πρόκειται για την ανάληψη από άτομο ενός ρόλου (π.χ. του σκληρού παράνομου), τον οποίο κατά ένα μέρος τον επιβάλλει στο άτομο η κοινωνία με τον τρόπο που αντιδρά στην παρουσία του και τις πράξεις του. Η θεωρία της «ετικέτας» (βλ. κατωτέρω) εξηγεί το φαινόμενο αυτό.

Η πολυπαραγοντική προσέγγιση των αιτίων της παραβατικής συμπεριφοράς μπορεί να βοηθηθεί περισσότερο από τη γνώση ορισμένων υποθέσεων για τις οποίες θα γίνει λόγος στις επόμενες παραγράφους (πέρασμα στην πράξη ή εκδραμάτιση, διαδικασίες ωρίμανσης της εγκληματικής απόφασης, υπέρ —και υπό— αυτοελεγχόμενη προσωπικότητα, θεωρία της ετικέτας).

Το πέρασμα στην πράξη ή εκδραμάτιση είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται και από την ψυχαναλυτική θεωρία. Υποδηλώνει μια έκτακτη ή ασυνήθιστα θεαματική συμπεριφορά, η οποία συνήθως έχει βίαιο ή αυτοκαταστροφικό περιεχόμενο (π.χ. βιαιοπραγία, απόπειρα αυτοκτονίας). Συχνά οι εγκληματικές πράξεις έχουν το χαρακτήρα πράξεων εκδραμάτισης, που περιγράφονται σχηματικά με τον ακόλουθο τρόπο: υπόκειμενο (δράστης) + κατάσταση (προεγκληματική)

εκδραμάτιση → παράβαση + θύμα.

Η εκδραμάτιση θεωρείται μηχανισμός άμυνας του Εγώ, δηλαδή τρόπος αντίδρασης, ο οποίος εξυπηρετεί ορισμένες ασυνείδητες σκοπιμότητες της ψυχικής ζωής. Κατά βάση, εκφράζει και ικανοποιεί άμεσα ορισμένες απαγορευμένες επιθυμίες και ενορμήσεις (π.χ. επιθετικού χαρακτήρα). Ο έκτακτος και δραματικός χαρακτήρας της πράξης προσφέρει στο άτομο τη δικαιολογία (έναντι του εαυτού του και των άλλων) ότι αυτή ήταν στιγμιαίο προϊόν έξαψης ή έξαρσης, βρασμού ψυχής και όχι νηφάλιας εξέτασης των πραγμάτων. Η εκδραμάτιση επιτρέπει ακόμα στο άτομο να δημιουργήσει μια νέα πραγματικότητα (την πράξη και τις συνέπειές της), να συσκοτίσει μέσα σε αυτή τα προηγούμενα προβλήματα του, να επιστρατεύσει τις δυνάμεις του για να μπορέσει να δράσει και στη συνέχεια να προστατεύσει τον εαυτό του, να περιορίσει το τυχόν υπάρχον διαλυτικό άγχος, να αποκτήσει ταυτότητα και ιδιότητες («αυτός που έκανε την X πράξη»).

Η διαδικασία ωρίμανσης της εγκληματικής απόφασης περιγράφεται παραστατικά από τον ψυχίατρο και εγκληματολόγο E. De Greef²⁰, ο οποίος διακρίνει τις εξής μορφές ενδοψυχικής «προετοιμασίας» της εγκληματικής συμπεριφοράς: α) Ακαριαία ή «βραχυκυκλωματική» αντίδραση. Το άτομο εγκληματεί με την επίδραση μιας έντονης παρόρμησης. β) Βραδεία ωρίμανση. Το άτομο, σταδιακά, αρχίζοντας από ελαφρές μορφές παραβατικότητας και προχωρώντας σε ολοένα και σοβαρότερες, απευαισθητοποιείται ηθικά, αποδέχεται το ρόλο του εγκληματία και συνδέεται ολοένα και στενότερα με το ανάλογο κοινωνικό πλαίσιο. γ) Ταχεία κατά φάσεις ωρίμανση. Σε αρκετές περιπτώσεις σοβαρών εγκλημάτων, π.χ. ανθρωποκτονιών, είναι δυνατό να διακριθούν οι ακόλουθες φάσεις: Αρχικά το αποτέλεσμα του εγκλήματος υφίσταται στη συνείδηση του επιδόξου δράστη ως μία ευκαταία εξέλιξη η οποία θα μπορούσε να συμβεί και χωρίς την εγκληματική πράξη (π.χ. πυρκαγιά θύματος που συντελέστηκε λόγω έλλοι-
20 De Greef E. (1977) *Le crime et la psychiatrie*. Paris: Masson.

χεια η εξέλιξη αυτή θεωρείται όχι μόνο ευκαταία αλλά και «δίκαιη». Το άτομο αρχίζει να επεξεργάζεται διάφορα υποθετικά «σενάρια» για την πρόκληση ή την επίσπευσή της. Η πράξη έχει νομιμοποιηθεί πλέον στην συνείδησή του, δεν την πραγματοποιεί όμως κυρίως γιατί συγκρατείται από το φόβο των συνεπειών. Σε μια τελική φάση, ο φόβος ξεπερνιέται, τα σχέδια είναι έτοιμα, και αναμένεται η κατάλληλη ευκαιρία. Από ένα σημείο και μετά το άτομο βιώνει το μελλοντικό εγχείρημά του ως ποροδιαγεγραμμένο και μοιραίο.

Η θεωρία της υπέρ —και υπό— αυτοελεγχόμενης προσωπικότητας παρουσιάστηκε πριν λίγες δεκαετίες³¹. Οι άνθρωποι ανάλογα με το κατά πόσο αντιδρούν παρορμητικά σε προκλήσεις του περιβάλλοντος, ή αυτοσυγκρατούνται, κατατάσσονται σε μια από τις δύο αυτές κατηγορίες. Όσοι ανήκουν στην πρώτη κατηγορία αντιδρούν εύκολα και απερίσκεπτα ακόμα και σε μικρές προκλήσεις και συνήθως διαπράττουν παραβάσεις μικρής σημασίας. Τα άτομα της δεύτερης κατηγορίας ελέγχουν και αναστέλλουν τις αντιδράσεις τους. Έτσι το περιβάλλον έχει την ευκαιρία να κλιμακώσει τις προκλήσεις του. Σε ακραίες προκλήσεις, αντιδρούν τελικά με ακραίο τρόπο. Επομένως παραβιάζουν σπάνια (π.χ. μόνο μια φορά στη ζωή τους) τον ποινικό νόμο, όμως διαπράττουν σοβαρά εγκλήματα. Πολλοί ανθρωποκτόνοι ανήκουν σε αυτό τον τύπο προσωπικότητας.

Η θεωρία της «ετικέτας»²² ασχολείται με την εξής πιθανή αλληλουχία γεγονότων: Πρωτογενώς ορισμένα άτομα, για διάφορους λόγους παρουσιάζουν κάποια παραβατική ή ευρύτερα κάποια αποκλίνουσα συμπεριφορά. Ως αποκλίνουσα χαρακτηρίζεται η συμπεριφορά, που διαφέρει σημαντικά από τις επικρατούσες συνήθειες (π.χ. ασυνήθιστος τρόπος αμφίεσης) και την κοινωνική ηθική (π.χ. αεργία). Η κοινωνική ομάδα αντιδρά δημιουργώντας αρνητικά στερεότυπα για τον αποκλίνοντα (π.χ. τον θεωρεί τρελό, επικίνδυνο, έκφυλο). Το άτομο που χαρακτηρίζεται με αυτό τον τρόπο αντιμετωπίζει εμπόδια, πιέσεις, προκλήσεις, απομονώνεται, και ωθείται ολοένα και περισσότερο προς το χώρο της απόκλισης και της παραβατικότητας. Έτσι η κοινωνική αντίδραση οδηγεί στη δευτερογενή παραβατικότητα η οποία μπορεί να είναι σοβαρότερη της πρωτογενούς. Ένα σημαντικό τμήμα της παραβατικής συμπεριφοράς των ατόμων που είναι εξαρτημένα από ψυχοτρόπα, θεωρείται δευτερογενές.

*
* *

Όπως είναι γνωστό η νομική επιστήμη διακρίνει τις παραβατικές πράξεις σε κατηγορίες (π.χ. κακουργήματα-πλημμελήματα- πταίσματα, εγκλήματα από πρόθεση και από αμέλεια, εγκλήματα ενηλίκων και ανηλίκων). Για τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου η Εγκληματολογία, έχει δημιουργήσει ορισμένους ιδιαίτερους τύπους εγκλημάτων²³ όπως:

α) Οργανωμένο έγκλημα (σε αντιπαράθεση με το απλό). Χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μιας οργάνωσης που διευθύνει τις εγκληματικές δραστηριότητες, οι οποίες συνήθως έχουν οικονομικούς ή πολιτικούς στόχους.

β) Οικονομικά εγκλήματα. Αυτά ονομάζονται και εγκλήματα «λευκού κολλάρου» γιατί συνήθως διαπράττονται από άτομα, τα οποία ανήκουν στα μεσαία και στα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Πρόκειται για παράνομες πράξεις, που έχουν ως στόχο τον προσπορισμό οικονομικού οφέλους και πραγματοποιούνται στο πλαίσιο και με την κάλυψη νόμιμων καταρχήν επαγγελματικών δραστηριοτήτων.

γ) Μη συμβατικά εγκλήματα (σε αντιπαράθεση με τα κοινά εγκλήματα). Πραγματοποιούνται με τη κατάχρηση νόμιμα κατεχόμενης εξουσίας ή αρμοδιότητας (π.χ. παρασκευή και πώληση νοθευμένων τροφίμων από βιομηχανική επιχείρηση, βασανιστήρια από αστυνομικά όργανα).

δ) Εγκλήματα βίας. Οι δράστες αποσκοπούν στη θανάτωση, στη πρόκληση σωματικής βλάβης, στο φυσικό εξαναγκασμό του θύματος

ε) Σεξουαλικά εγκλήματα. Έχουν ως στόχο την άντληση σεξουαλικής ευχαρίστησης, συνήθως από άτομο που δεν συναινεί, είναι νοητικά υπολειπόμενο, δεν μπορεί να αντισταθεί ή είναι ανήλικο άλλοτε με και άλλοτε χωρίς τη χρήση βίας.

στ) Κτητικά εγκλήματα. Αποβλέπουν στην παράνομη απόσπασξη ξένων περιουσιακών στοιχείων.

ζ) Εγκλήματα χωρίς θύματα (π.χ. χρήση απαγορευμένων ψυχοτρόπων ουσιών). Η σκοπιμότητα της ποινικοποίησης σε αυτές τις περιπτώσεις, αμφισβητείται έντονα.

Συχνά στην Εγκληματολογία και στην καθημερινή ζωή χρησιμοποιείται ο όρος εγκληματικότητα. Ο όρος αυτός αναφέρεται στον αριθμό των εγκλημάτων (όλων ή μιας κατηγορίας) που διαπράττονται ή καταγράφονται σε μια χώρα ή σε μια περιοχή κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

Η εγκληματικότητα διακρίνεται σε εμφανή και αφανή (η οποία

λέγεται και «σκοτεινή περιοχή εγκληματικότητας» ή «σκοτεινός αριθμός εγκλημάτων»). Η αφανής εγκληματικότητα δεν γίνεται γνωστή στις αρχές και επομένως δεν καταγράφεται στα επίσημα αστυνομικά αρχεία και στις επίσημες στατιστικές. Υπολογίζεται ότι στη «σκοτεινή περιοχή» περιλαμβάνεται το 75 έως 80% των παραβάσεων που διαπράττονται. Όμως για ορισμένα είδη εγκληματικών πράξεων (ιδίως για ελάσσονες παραβάσεις) το ποσοστό αυτό μπορεί να υπερβαίνει το 99%.

Η ύπαρξη της αφανούς εγκληματικότητας συνδέεται με πολλά από τα προβλήματα της μεθοδολογίας της εγκληματολογικής έρευνας και δημιουργεί αμφισβήτηση ως προς την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της. Οι κλασικές πηγές άντλησης υλικού (τα αρχεία των αστυνομικών, των δικαστικών και των σωφρονιστικών αρχών καθώς και ο πληθυσμός των εγκλείστων στις φυλακές) περιορίζονται μόνο στο χώρο της εμφανούς εγκληματικότητας. Η αφανής παραμένει άγνωστη και ως προς τις ποσοτικές και ως προς τις ποιοτικές της διαστάσεις. Είναι πιθανό η προσωπικότητα των δραστών, των οποίων οι πράξεις εντάσσονται στο χώρο της «σκοτεινής περιοχής», να διαφέρει από την προσωπικότητα των συλλαμβανόμενων και καταδικαζόμενων δραστών. Ένα μέρος των μεθοδολογικών προβλημάτων που δημιουργούνται καλύπτεται με την ανάπτυξη μεθόδων έρευνας, οι οποίες στηρίζονται στην εξέταση τυχαίων δειγμάτων του πληθυσμού, για παραβατικές πράξεις των οποίων υπήρξαν δράστες ή θύματα σε συνθήκες που διασφαλίζουν, την ανωνυμία των εξεταζομένων. Με τις έρευνες αυτές καταγράφεται μεν ένα μέρος της αφανούς εγκληματικότητας, όμως δημιουργούνται νέα προβλήματα που σχετίζονται με την αντιπροσωπευτικότητα των δειγμάτων των εξεταζομένων, με την ειλικρίνεια και την ορθότητα των απαντήσεων. Πάντως η βελτίωση της ποιότητας των τηρούμενων αρχείων και των τεχνικών έρευνας, δημιουργεί κατά τη σύγχρονη εποχή πολύ καλλίτερες δυνατότητες για εγκληματολογικές έρευνες με ικανοποιητικές μεθοδολογικές προδιαγραφές.

Γίνεται αρκετή συζήτηση (μερικές φορές επηρεασμένη από ιδεολογικές, πολιτικές προκαταλήψεις ή και σκανδαλοθηρική διάθεση) για το αν και κατά πόσο αυξήθηκε η εγκληματικότητα κατά τη σύγχρονη εποχή. Επίσημα στατιστικά στοιχεία από αρκετές βιομηχανικές χώρες δείχνουν μια σταδιακή αύξηση του συνόλου των καταγεγραμμένων και εκδικαζόμενων εγκλημάτων, ιδίως δε ορισμένων κατηγοριών εγκληματικών πράξεων (π.χ. των εγκλημάτων βίας). Η τάση

αυτή εμφανίστηκε αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και συνεχίζεται μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Ο ρυθμός είναι τέτοιος ώστε ο γενικός δείκτης εγκληματικότητας ανά δεκαετία περίπου, αυξάνεται από 25 έως 100% σε πολλές χώρες. Έτσι π.χ. στην Αγγλία και Ουαλία η αστυνομία κατέγραψε το 1950 περίπου 1.000 ποινικές παραβάσεις ανά 100.000 κατοίκους. Ο αντίστοιχος αριθμός ήταν για το 1960, 2.000, για το 1970 3.000 για το 1980 5.000.²⁴ Στην Ελλάδα καταγράφηκαν το 1970 2.300 και το 1980 3.416 ποινικές παραβάσεις ανά 100.000 κατοίκους.²⁵

Οι ρυθμοί αύξησης διαφέρουν ανάλογα με το είδος του εγκλήματος. Τα βίαια εγκλήματα παρουσιάζουν μια άνοδο ανάλογη με αυτή της γενικής εγκληματικότητας, τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας επίσης εμφανίζουν άνοδο (στην Ελλάδα με γρηγορότερους ρυθμούς, στην Αγγλία με αργότερους). Τα διακεκριμένα εγκλήματα κατά της περιουσίας (π.χ. ληστείες, διαρρήξεις) παρουσιάζουν ανησυχητικά ραγδαία άνοδο σε πολλές χώρες. Αξιοσημείωτο είναι ότι η εγκληματικότητα κατά των ηθών (όπου περιέχονται και τα περισσότερα σεξουαλικά αδικήματα) βρίσκεται σε στασιμότητα ή και σε πτώση, ίσως, γιατί ορισμένες πράξεις τέτοιου χαρακτήρα αποποινικοποιήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες (π.χ. στην Ελλάδα η μοιχεία).

Οι δείκτες εγκληματικότητας δείχνουν εντυπωσιακές διαφορές μεταξύ χωρών. Συχνά οι διαφορές αυτές δείχνουν υπερδεκαπλάσια επιπολασμό της εγκληματικότητας σε μερικά κράτη σε σύγκριση με άλλα. Ορισμένες υπερανπτυγμένες κοινωνίες (π.χ. Η.Π.Α., Καναδάς) κατέχουν τα σκήπτρα.

Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η άνιση κατανομή της εγκληματικότητας ανάμεσα σε ομάδες πληθυσμού. Αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο η υπεροχή των ανδρών. Τα ποσοστά σύλληψης γυναικών κυμαίνονται μεταξύ 10 και 20%, και τα ποσοστά καταδίκης τους είναι ακόμα μικρότερα. Όσον αφορά τις ηλικιακές ομάδες η εγκληματικότητα εμφανίζει μια σημαντική έξαρση κατά τη μετεφηβική ηλικία μέχρι και τα πρώτα χρόνια της τρίτης δεκαετίας της ζωής και στη συνέχεια μειώνεται σταδιακά. Στην Ελλάδα η έξαρση της εγκληματικότητας συνεχίζεται μέχρι την ηλικία των 30-35 ετών. Όσον αφορά την κοινωνική προέλευση υπεραντιπροσωπεύονται τα φτωχότερα και λιγότερο μορφωμένα στρώματα του πληθυσμού.

Είναι πιθανό, η εγκληματικότητα όπως καταγράφεται από τις επίσημες στατιστικές, να μην παρουσιάζει ακριβή εικόνα της πραγματικότητας. Αυτό μπορεί να οφείλεται στους εξής λόγους:

α) Τα περισσότερα από τα διαθέσιμα στοιχεία προέρχονται από έρευνες αρχείων. Οι παρατηρούμενες διακυμάνσεις και διαφορές της εγκληματικότητας μπορεί να μην είναι πραγματικές και να οφείλονται σε μεταβολές της νομοθεσίας (π.χ. ποινικοποίηση, αποποινικοποίηση πράξεων), σε διαφορές και αλλαγές των συστημάτων καταγραφής και κατάταξης, σε διαφορετικές συνήθειες των πολιτών που μπορεί π.χ. να αποφεύγουν την καταγγελία ορισμένων σε βάρος τους εγκληματικών πράξεων, στην επιμέλεια της τήρησης αρχείων. Έτσι, είναι πιθανόν η αύξηση της εγκληματικότητας να μην είναι τόσο μεγάλη όσο υπολογίζεται. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι οι αστυνομικές αρχές σε πολλά κράτη τηρούν πληρέστερα αρχεία από ότι προ 30ετίας, ενώ ορισμένα αδικήματα καταγγέλλονται ευκολότερα (π.χ. βιασμοί). Στους ίδιους λόγους μπορεί να οφείλεται και ένα μέρος των διαφορών μεταξύ κρατών.

β) Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν αφορούν την καταγραφόμενη εγκληματικότητα. Δεν αποκλείεται καθόλου τα ίδια αυτά στοιχεία (π.χ. η ηλικιακή και η κοινωνική σύνθεση της ομάδας των δραστών) στο χώρο της αφανούς εγκληματικότητας να είναι διαφορετικά. Έτσι π.χ. η υπεραντιπροσώπωση των φτωχότερων στρωμάτων μπορεί να αποδοθεί στην τάση των ανακριτικών αρχών να ασχολούνται περισσότερο με εγκλήματα που διαπράττονται από αυτά τα στρώματα, στις περισσότερες δυνατότητες που έχουν οι πλουσιότεροι ή οι περισσότερο μορφωμένοι δράστες να συγκαλύπτουν τις πράξεις τους.

Παρά τις μεθοδολογικές αυτές αδυναμίες ορισμένα δεδομένα των εγκληματολογικών ερευνών είναι αναμφισβήτητα (π.χ. η αύξηση της συχνότητας ορισμένων σοβαρών εγκληματικών πράξεων βίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η σταθερή υπεροχή των ανδρών παραβατών).

*
* *

Η Εγκληματολογία διακρίνεται σε Γενική και Κλινική. Η Γενική Εγκληματολογία μελετά τα ζητήματα που συνδέονται με το έγκλημα ως φαινόμενο της κοινωνικής ζωής, ενώ η Κλινική Εγκληματολογία²⁶ ασχολείται με συγκεκριμένα άτομα, πράξεις, καταστάσεις, και ως εφαρμοσμένη επιστήμη, έχει τους εξής στόχους:

α) Να διαμορφώνει μία όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα ορισμένων γεγονότων και καταστάσεων. Δεν περιορίζεται όπως η Ανακριτική στα ερωτήματα που συνιστούν κατά το E. Seeling το «χρυσό κανό-

να» της επιστήμης αυτής (ποιος; τι; πού; με ποιον; γιατί; πως; πότε;), αλλά προσπαθεί να κατανοήσει βαθύτερα και πληρέστερα την αλληλουχία και την αλληλεπίδραση των παραγόντων που οδήγησαν στο έγκλημα.

β) Να καταλήξει σε μια «εγκληματολογική εκτίμηση» για τους πρωταγωνιστές του δράματος και ιδίως για το δράστη. Η εκτίμηση αυτή αφορά την ιδιοσυγκρασία του, την προσωπικότητά του, τις ικανότητες και δεξιότητές του, τις θεμελιώδεις στάσεις, τις αξίες και πεποιθήσεις του, τους μηχανισμούς άμυνας τους οποίους συνήθως χρησιμοποιεί, τις κατηγορίες περιστατικών ζωής, προς τα οποία αυτός αντιδρά με ιδιαίτερη ευαισθησία, ιδίως στο μέτρο που όλα αυτά τα χαρακτηριστικά προκάλεσαν ή ενδέχεται να προκαλέσουν στο μέλλον κάποια νέα παραβατική εκδήλωση.

γ) Να επεξεργαστεί μια πρόγνωση όσον αφορά το μέλλον του δράστη. Η πρόγνωση αυτή συνήθως αναφέρεται στην επικινδυνότητα του ατόμου (βλ. το σχετικό κεφάλαιο), και συμπληρώνεται με την διερεύνηση της προσαρμοστικότητάς του στις κοινωνικές συνθήκες οι οποίες ενδέχεται να εμφανιστούν στη ζωή του και να επηρεάσουν την επικινδυνότητά του.

δ) Να συμβάλλει στη διαμόρφωση προγραμμάτων ψυχολογικής και κοινωνικής στήριξης του παραβάτη. Αυτά αποβλέπουν ιδίως στην τροποποίηση χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του και στην αλλαγή όσων στάσεών του ευνοούν τη δυσπροσαρμοστική και την παραβατική συμπεριφορά. Επίσης επιδιώκεται η απεμπλοκή του παραβάτη από εγκληματογόνα περιβάλλοντα και η απομάκρυνσή του από επικίνδυνες συνθήκες.

Η Κλινική Εγκληματολογία αξιοποιεί δεδομένα από: α) Την κοινωνική έρευνα (π.χ. τη διερεύνηση των συνθηκών ζωής κατά την παιδική ηλικία, των τρεχόντων επαγγελματικών ή οικογενειακών προβλημάτων, των προνοιακών αναγκών). β) Την ψυχολογική εξέταση (π.χ. την συνέντευξη, τις δοκιμασίες ευφύιας και προσωπικότητας). γ) Την ψυχιατρική εξέταση, δ) Τις θεωρίες της Γενικής Εγκληματολογίας.

Έχει επιδιωχθεί κατά το παρελθόν η δημιουργία τυποποιημένων πινάκων πρόγνωσης που επιτρέπουν τη μαθηματική διατύπωση πιθανολογικών προβλέψεων για το ενδεχόμενο διάπραξης από ένα συγκεκριμένο άτομο, μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, κάποιας παραβατικής πράξης. Όπως και αλλού τονίζεται, οι πίνακες αυτοί είναι αρκετά χρήσιμοι για τη διαμόρφωση μιας γενικής εγκληματοπροληπτικής πολιτικής. Στο επίπεδο όμως της Κλινικής Εγκλη-

ματολογίας (ενώπιον δηλαδή ενός συγκεκριμένου περιστατικού) δεν διαθέτουν επαρκή ακρίβεια και μπορεί να χρησιμοποιούνται μόνο ως συμπληρωματικό στοιχείο της κλινικής εκτίμησης.

Σε χώρες με αναπτυγμένη εγκληματοπροληπτική πολιτική ο συστηματικός εγκληματολογικός έλεγχος εφαρμόζεται σε κάθε άτομο που καταδικάζεται για σοβαρές παραβάσεις καθώς και σε κάθε ανήλικο παραβάτη. Στην Ελλάδα, παρ' όλο που ο νεότερος Σωφρονιστικός Κώδικας, το προβλέπει ρητά, το μέτρο αυτό εφαρμόζεται μόνο υποτυπώδως, δεδομένου ότι δεν έχουν αναπτυχθεί οι σχετικές δομές και υπηρεσίες.

*
* *
*

Η Θυματολογία^{27,28} είναι ένας πολύ νέος επιστημονικός εγκληματολογικός κλάδος. Το θύμα ερευνάται ως ενεργό στοιχείο του εγκληματικού φαινομένου, ως αιτιώδης παράγοντας και ως αποτέλεσμα της εγκληματικής πράξης. Από τις θυματολογικές αναζητήσεις προέκυψαν οι τυπικές μορφές του θύματος-δράστη (π.χ. του παρορμητικού ψυχοπαθητικού ατόμου με σαδομαζοχιστικό τρόπο επικοινωνίας, που επιτίθεται πρώτο και υφίσταται στη συνέχεια τις συνέπειες της πράξης του), του ατόμου που είναι επιρρεπές στη θυματοποίηση είτε λόγω της προσωπικότητάς του (π.χ. μαζοχιστική ή αυτοηττώμενη προσωπικότητα), είτε λόγω άλλων ψυχικών διαταραχών (π.χ. άτομα με διανοητική καθυστέρηση, σχιζοφρενείς, καταθλιπτικοί ασθενείς που γίνονται θύματα απάτης, σωματικής ή σεξουαλικής βίας), είτε λόγω ειδικών συνθηκών (π.χ. μετανάστες, σύζυγοι αλκοολικών ή ατόμων με ζηλοτυπικό παραλήρημα).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένες ειδικές περιπτώσεις θυματοποίησης όπως η σεξουαλική κακοποίηση, η άσκηση βίας στα πλαίσια της πυρηνικής οικογένειας μεταξύ συζύγων και μεταξύ γονέων-παιδιών. Ορισμένες από τις ψυχιατρικές συνέπειες της θυματοποίησης (π.χ. η διαταραχή μετά από ψυχοτραυματικό στρες, η μετατραυματική άνοια) συνδέονται με ποικίλα κοινωνικά και ιατροδικαστικά ζητήματα, τα οποία εξετάζονται σε άλλα κεφάλαια αυτού του βιβλίου.

Κατά τη σύγχρονη εποχή τίθενται με οξύτητα τα προβλήματα της γενικής θυματοποίησης (π.χ. από μόλυνση του περιβάλλοντος) και της σε δεύτερο βαθμό θυματοποίησης (π.χ. ο διασυρμός του θύματος

κατά την ποινική δίκη ή από τον «κίτρινο τύπο»). Η διερεύνηση των προβλημάτων αυτών και του τρόπου που αντιμετωπίζονται ξεπερνά τα όρια αυτού του βιβλίου.

*
* * *

Η Σωφρονιστική ή Ποινολογία μελετά τις ποινικές κυρώσεις και τον τρόπο εφαρμογής τους.²⁹ Πρόκειται για ένα επιστημονικό κλάδο (κατά ορισμένους για μια αυτοτελή επιστήμη), που ανήκει στον ευρύτερο χώρο των εγκληματολογικών επιστημών. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κλάδου αυτού είναι η έντονη σύνδεση των αναζητήσεών του με το ηθικό-πολιτικό ζήτημα του σκοπού ο οποίος επιδιώκεται με τα μέτρα ποινικής καταστολής. Ως προς το ζήτημα αυτό έχουν υποστηριχθεί, και έχουν επηρεάσει το ποινικό και το σωφρονιστικό σύστημα διαφόρων κρατών, σε διάφορες ιστορικές περιόδους, οι ακόλουθες απόψεις:

α) Η ποινή επιδιώκει την επιβολή της δικαιοσύνης μέσω της ανταπόδοσης. Ο δράστης πρέπει να υφίσταται όμοιο ή ανάλογο κακό με αυτό που προκάλεσε.

β) Οι ποινικές κυρώσεις αποσκοπούν στην πρόληψη των εγκληματικών πράξεων. Αυτό επιτυγχάνεται:

β1) Μέσω του εκφοβιστικού ή του διαπαιδαγωγικού ρόλου τον οποίο ασκεί η ποινική καταστολή στα μέλη μιας κοινωνίας (γενική πρόληψη).

β2) Μέσω του εκφοβισμού, της αχρήστευσης, της διαπαιδαγώγησης του δράστη (ειδική πρόληψη).

γ) Η θέσπιση και η επιβολή των ποινών εξυπηρετεί συγκεκριμένους κάθε φορά ιδεολογικούς και πολιτικούς στόχους. Μέσω του ποινικού και του σωφρονιστικού συστήματος η άρχουσα τάξη στιγματίζει και εξουδετερώνει τους τρόπους συμπεριφοράς και τα άτομα, που θεωρεί ότι απειλούν την εξουσία της.

Κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας κυριαρχούσε η θεωρία της ανταπόδοσης. Οι ποινές είχαν ταυτοπαθητικό χαρακτήρα (π.χ. εκτέλεση του φονέα), ήταν σωματικές (π.χ. μαστίγωση, ακρωτηριασμός) είχαν ως στόχο τον εξευτελισμό (π.χ. διαπόμπευση του δράστη), εκτελούνταν δημόσια (π.χ. σταύρωση, λιθοβολισμός). Σταδιακά η επιβολή και εκτέλεση τους αφαιρέθηκε από τους

ιδιώτες (π.χ. κατάργηση του εθίμου της βεντέτας) και αναλήφθηκε από το κράτος.

Κατά τη διάρκεια των μεγάλων αστικών επαναστάσεων άλλαξαν σταδιακά οι θεωρητικές απόψεις για την ποινική καταστολή και τον τρόπο εφαρμογής της. Προβλήθηκε η ανάγκη εξορθολογισμού των ποινών, περιορισμού της υπερβολικής και άσκοπης σκληρότητας τους. Οι σωματικές τιμωρίες αντικαταστάθηκαν από τον περιορισμό της ελευθερίας. Δημιουργήθηκε στο σύστημα εξατομίκευσης και μετριάσμου ποινών (π.χ. διερεύνηση του καταλογισμού, αναζήτηση των ελαφρυντικών).

Η ανάπτυξη του θετικισμού και των κοινωνικών επιστημών (19ος αιώνας) οδήγησαν στη διάδοση των θεωριών για τον προληπτικό χαρακτήρα της ποινικής καταστολής. Οι απόψεις που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια αυτής της νέας σωφρονιστικής στάσης (η οποία είναι γνωστή και ως «σχολή της κοινωνικής άμυνας») δε συμβάδιζαν πάντα με την αρχή της ηπιότητας. Οι ανάλογες προς το έγκλημα ποινές της ανταποδοτικής δικαιοσύνης αντικαθίσταντο ή συμπληρώνονταν από μέτρα ασφάλειας συχνά εξουθενωτικά (π.χ. φυλάκιση αόριστης διάρκειας), ανεξάρτητα από τη βαρύτητα του διαπραχθέντος εγκλήματος, ανάλογα με την εκτιμώμενη επικινδυνότητα του παραβάτη. Ορισμένοι ποινικοί και σωφρονιστικοί κώδικες αυταρχικών κρατών κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, ακολούθησαν στο σύνολό τους ή κατά ένα μέρος αυτή την κατεύθυνση. Η δραστηριότητα που έθετε σε κίνδυνο τις κυρίαρχες πολιτικές και κοινωνικές αξίες θεωρήθηκε ως εξαιρετικά επικίνδυνη συμπεριφορά και αντιμετωπίστηκε με ανάλογη εξοντωτική σκληρότητα (π.χ. ποινικοί κώδικες φασιστικών κρατών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, κώδικας της Σοβιετικής Ένωσης και των Λαϊκών Δημοκρατιών, ιδίως κατά τη σταλινική περίοδο, νόμοι για την αντιμετώπιση του κομμουνισμού σε πολλές χώρες με κοινοβουλευτικό πολίτευμα).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες στα πλαίσια της κίνησης για εκδημοκρατισμό και εξανθρωπισμό της κοινωνικής και της πολιτικής ζωής αναπτύχθηκε μια νεότερη τάση (η λεγόμενη «νέα κοινωνική άμυνα»), η οποία υποστηρίζει την επικέντρωση της σωφρονιστικής προσπάθειας στη βελτίωση του παραβάτη³⁰. Οι πιο ριζοσπαστικές πτέρυγες αυτής της τάσης, προπαγανδίζουν την ολοκληρωτική κατάργηση των ποινών καταστολής, ενώ οι πιο μετριοπαθείς, προτείνουν τη ριζική μεταρρύθμιση του ποινικού και του σωφρονιστικού συστήματος, το συνδυασμό της ποινικής καταστολής, με μέτρα προ-

νοιακού, παιδαγωγικού, θεραπευτικού χαρακτήρα, στα οποία δίνεται το κύριο βάρος. Πολλές χώρες (π.χ. οι σκανδιναβικές) έχουν αναπτύξει κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μεθόδους εμπνευσμένες από τις αρχές της «νέας κοινωνικής άμυνας», ιδίως για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Κατά τη σύγχρονη εποχή οι προσπάθειες σωφρονιστικής αγωγής με στόχο τη βελτίωση του παραβάτη δέχονται κριτική από δύο πλευρές. Αφενός, κρίνεται αυταρχική, αυθαίρετη και αναποτελεσματική η υποβολή οποιασδήποτε ομάδας πολιτών σε υποχρεωτικά μέτρα ηθικής αγωγής, σύμφωνα μάλιστα με κάποιο πρότυπο χρηστού και ψυχικά υγιούς πολίτη, το οποίο δεν είναι καθολικά αποδεκτό. Αφετέρου, μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού επηρεασμένη από την αύξηση της εγκληματικότητας ζητά την εντατικοποίηση της ποινικής καταστολής, ώστε να ενισχυθούν η εκφοβιστική και «αχρηστευτική» λειτουργία της ποινής. Κατωτέρω θα παρουσιαστούν οι κυριότερες από τις επιβαλλόμενες ποινές κατά τη σύγχρονη εποχή, και ορισμένα επιχειρήματα για την επέκταση ή τον περιορισμό της εφαρμογής τους.

Η θανατική ποινή σε πολλές χώρες έχει καταργηθεί ή εκτελείται σπανιότατα. Οι οπαδοί της επικαλούνται ιδίως την εκφοβιστική επίδρασή της, όμως υποστηρίζεται ότι σε ομαλές συνθήκες κοινωνικής ζωής η επίδραση αυτή σε κάποιον που σχεδιάζει να διαπράξει ένα πολύ σοβαρό κακούργημα είναι περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη. Επιπλέον, η επιβολή της συμβάλλει στην υποτίμηση της αξίας της ανθρώπινης ζωής και κατ' επέκταση της αξίας του ανθρώπου, γεγονός που μπορεί να έχει σημαντικά αρνητικές κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις, και να ασκεί ρόλο εγκληματογόνου παράγοντα. Έτσι π.χ. υποστηρίζεται ότι η εφαρμογή της ποινής αυτής στους εμπόρους «σκληρών ναρκωτικών», θα έχει ως κύριο αποτέλεσμα την αύξηση της βίας και την κατακόρυφη άνοδο των τιμών στα κυκλώματα της παράνομης διακίνησης.

Οι ποινές της μακροχρόνιας φυλάκισης (ιδίως η ισόβια κάθειρξη), έχουν συχνά εξουθενωτικές συνέπειες στο φυλακισμένο και την οικογένειά του. Είναι πρόξενοι σοβαρών ψυχικών διαταραχών, οικονομικής και κοινωνικής εξαθλίωσης, συμβάλλουν στο στιγματισμό των στενών συγγενών των καταδίκων (ιδίως των παιδιών τους) και στη σύνδεσή τους με τον κόσμο της παρανομίας. Επιπλέον, συμβάλλουν (όπως όλες οι εξουθενωτικές ποινές) στη δημιουργία ομάδων σκληρών και αποφασισμένων εγκληματιών. Τα άτομα που ήδη έχουν εμπλακεί σε κάποιο σοβαρό αδίκημα, δεν διστάζουν να πράξουν οτι-

δήποτε προκειμένου να αποφύγουν τη σύλληψη.

Τα κυριότερα επιχειρήματα υπέρ των ποινών μακροχρόνιας φυλάκισης είναι ότι: α) εξουδετερώνουν επικίνδυνους και αδίστακτους εγκληματίες, β) δρουν προληπτικά μέσω της εκφοβιστικής επίδρασης που ασκούν. Το δεύτερο επιχειρήμα αμφισβητείται έντονα. Υποστηρίζεται ότι ο εκφοβισμός δεν συναρτάται μόνο με τη βαρύτητα της ποινής αλλά και με άλλους παράγοντες. Έτσι π.χ. είναι πιθανό ότι όσο περισσότερο επεικέες είναι ένα ποινικό σύστημα τόσο περισσότερο η απειλή ακόμα και ελαφρών ποινών δρα εκφοβιστικά. Αντίθετα, αν επιβάλλονται κατά κόρο αυστηρές ποινές τότε οι υποψήφιοι εγκληματίες απευαισθητοποιούνται από τις επιδράσεις εκφοβισμού. Επίσης σημασία έχουν η προσωπικότητα και τα κίνητρα του παραβάτη. Όσοι εγκληματούν από πάθος δεν υπόκεινται στην επίδραση του εκφοβισμού τόσο όσο οι ευκαιριακοί παραβάτες, οι οποίοι όμως συνήθως διαπράττουν ελαφρότερα αδικήματα.

Η φυλάκιση μέσης και βραχείας διάρκειας έχει, αν και σε μικρότερη έκταση, τις αρνητικές επιπτώσεις, που αναφέρθηκαν ήδη. Ως απειλή μπορεί να δράσει πράγματι εκφοβιστικά μια και επιβάλλεται συχνά και σε περιστασιακούς παραβάτες. Η επιβολή της μπορεί να λειτουργήσει ως «οξύ ισχυρό σοκ» και να μειώσει τον κίνδυνο υποτροπής. Όμως η φυλακή λειτουργεί συχνά ως φυτώριο και ως σχολή εκπαίδευσης νέων εγκληματιών.

Εκτός από τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας πολύ μεγάλη σημασία έχει και ο τρόπος εφαρμογής της ποινής αυτής. Κατά καιρούς, σε παλαιότερες εποχές ίσχυσαν το απομονωτικό ή πενσυλβανικό σύστημα (ο κατάδικος ζούσε νυχθημερόν απομονωμένος στο κελλί του), το μικτό ή ωβούρνειο σύστημα (οι κατάδικοι εργάζονταν από κοινού την ημέρα, δεν επιτρεπόταν όμως να επικοινωνούν), το προοδευτικό σύστημα (οι κατάδικοι σταδιακά και ανάλογα με τη συμπεριφορά τους αποκτούν διάφορα δικαιώματα και ελευθερίες)^{31,32}. Κατά τη σύγχρονη εποχή σε αρκετές χώρες, εφαρμόζονται εξελιγμένες μορφές του προοδευτικού συστήματος.

Παρά τη σημαντική βελτίωση των συνθηκών φυλάκισης, αυτή εξακολουθεί να είναι μια σκληρή μέθοδος ποινικής μεταχείρισης. Υποστηρίζεται ότι για τον εγκληματολόγο του 21ου η φυλάκιση θα φαίνεται, τόσο αναχρονιστική, όσο φαίνεται σήμερα η επιβολή σωματικών ποινών. Προτείνονται μάλιστα διάφορες εναλλακτικές δυνατότητες όπως η επέκταση των χρηματικών ποινών σε περισσότερα αδικήματα, η επιβολή μέτρων που περιορίζουν αλλά δεν στερούν την

ελευθερία (π.χ. ημιελεύθερη ελεγχόμενη διαβίωση), η υποχρέωση παροχής κοινωνικά ωφέλιμης εργασίας. Κατά τη γνώμη του γράφοντος, η οποία θα αναπτυχθεί και αλλού, φαίνεται εφικτή τουλάχιστον για πολλές σύγχρονες κοινωνίες η επιβολή, κατά κύριο λόγο τέτοιων ποινών για τα περισσότερα αδικήματα, και η κατ' εξαίρεση μόνο χρησιμοποίηση της ποινής της στέρησης της ελευθερίας (σε συνθήκες καλλίτερες από τις επικρατούσες) για βίαιους υπότροπους παραβάτες.

Το πρόβλημα της θεραπευτικής-παιδαγωγικής αγωγής (η λεγόμενη «μεταχείριση» του εγκληματία) παραμένει αμφιλεγόμενο. Αν και ορισμένες εκτιμήσεις ως προς την αποτελεσματικότητα των σχετικών μέτρων δεν είναι ενθαρρυντική, πολλά σύγχρονα σωφρονιστικά συστήματα αναζητούν και δοκιμάζουν διαρκώς διάφορες λύσεις. Ορισμένα από αυτά τα συστήματα (π.χ. το αμερικανικό, το γαλλικό) δίνουν βάρος στον παιδαγωγικο-θεραπευτικό χαρακτήρα και άλλα (π.χ. το ολλανδικό, το δανικό) στον προνοιακό χαρακτήρα των εφαρμοζόμενων προγραμμάτων.

Χαρακτηριστικοί τρόποι παρεμβάσεων με στόχο τη βελτίωση είναι η οργάνωση των σωφρονιστικών ιδρυμάτων ως θεραπευτικών κοινοτήτων, η δημιουργία δυνατοτήτων επαγγελματικής εκπαίδευσης και απασχόλησης, κατά και μετά την έκτιση της ποινής, η εξασφάλιση υποστηρικτών κοινωνικών συστημάτων για τους πρώην παραβάτες. Σε επόμενα κεφάλαια συζητούνται διεξοδικότερα ορισμένα από τα μέτρα αυτά.

Τα ειδικά προβλήματα του σωφρονισμού των ανηλίκων θα συζητηθούν στο κεφάλαιο για την «παραβατικότητα αυτής της πληθυσμιακής ομάδας. Εδώ επισημαίνεται η αμφισβήτηση της άποψης ότι ο ανήλικος παραβάτης είναι περισσότερο βελτιώσιμος από τον ενήλικο (τα ποσοστά εγκληματικής υποτροπής των ανηλίκων παραβατών σε πολλές έρευνες υπερβαίνουν το 50% και είναι υψηλότερα από αυτά των ενηλίκων).^{33,34} Αυτό δεν άλλαξε την κατεύθυνση του σωφρονισμού των ανηλίκων ο οποίος αποβλέπει πρώτιστα στην ειδική πρόληψη μέσω της βελτίωσης. Σε αυτή την κατηγορία παραβατών, έναντι της οποίας είναι φυσικό η κοινωνία να δείχνει ιδιαίτερη ευαισθησία, έγινε δεκτό να εφαρμοστούν οι νεότερες ανθρωπιστικές αντιλήψεις για το έγκλημα και το σωφρονισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλεξιάδης Σ.: Εγκληματολογία, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη, 1980.
2. Γαρδίκας Κ.Γ.: Εγκληματολογία, Εκδ. Τζέκα. Αθήνα, 1966.
3. Léauté J.: Criminologie et Science Pénitentiaire, Press Universitaires de France, Paris 1972.
4. Kaiser C.: Kriminologie, HTB, Müller, Heidelberg, Karlsruhe, 1976.
5. Sutherland E.H., Cressey D.: *Criminology* (9th ed.) Lippincot Philadelphia, N. York, Toronto, 1974.
6. Σπινέλλη Κ.: Εγκληματολογία. Σύγχρονες και Παλαιότερες Κατευθύνσεις, σ. 40-82 εκδ. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή, 1986.
7. Pinatel J.: La Criminologie, Les Editions Ouvrières. Paris, 1979.
8. Garofalo R.: La Criminologie. F. Alcan, Paris, 1890.
9. Lombroso C.: L'Anthropologie Criminelle, Alcan, Paris, 1896.
10. Οπ. πρ. σημ. 7, σελ. 95.
11. Lévyrie J.: Manuel de Psychiatrie Légale et de Criminologie Clinique, pp. 38-39, ed. Vrin Paris, 1977.
12. Durkheim E.: Le Suicide, Alcan, Paris, 1898.
13. Ferri E.: La Sociologie Criminelle (2ème ed.) F. Grispini, Paris, 1914.
14. Πανούσης Γ.: Θεμελιώδη Ζητήματα της Εγκληματολογίας, σελ. 18 επ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987.
16. Taylor I., Walton P., Young J.: Critical Criminology, Routledge and Kegan, London, 1975.
17. Δασκαλάκης Η.: Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.
18. Kinberg O.: Les Problèmes Fondamentaux de la Criminologie ed. Cugas, Paris, 1960.
19. Di Tullio B.: Principes de Criminologie Clinique, P.U.F. Paris, 1967.
20. De Greef E.: Notre Destinée et nos Instincts, Pion. Paris, 1945.
21. Megargee E.: Uncontrolled and Overcontrolled Personality Types in Extreme Anti-social Aggression, Psychological Monographs, No. 611, 80(3).
22. Becker H.: Outsiders, Free Press N. York, 1963.
23. Οπ. πρ. σημ. 6 σελ. 108-123.
24. Hugh M.: The Measurement of Crime, p.p. 129-134, in Bluglass R., Bowden P. (eds): Principles and Practice of Forensic Psychiatry. Churchill Livingstone Edinburgh, London, Melbourne, N. York, 1990.
25. Οπ. πρ. σημ. 6 σελ. 126-168.
26. Colin M.: Études de Criminologie Clinique, ed. Masson, Paris, 1963.
27. Draprin I., Viano E. (eds): Victimology, A Few Focus (5 Vols) Lexington. Massachussets, 1975.
28. Ανδριανάκης Ε.: Θυματολογία, Αθήνα 1972.

29. Κουράκης Ν.: Ποινική Καταστολή, σ. 1-6, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή; 1985.
30. Ancel M.: *La Défense Social Nouvelle*, (3ème ed.), Paris, 1981.
31. Οπ. πρ. σημ. 29, σελ. 140-154.
32. Faucault M.: *Surveiller et Punir, Naissance de la Prison*. Gallimard, Paris, 1975.
33. Kolvin I., Miller F.J.W., Fleeting M., Kolvin P.A.: Social and Parenting Factors Affecting Criminal Offence Rates. *British Journal of Psychiatry*, 152: 80-90, 1988.
34. Farrington D.P., West D.J.: The Cambridge Study in Delinquent Development (U.K.), p.p. 137-145 in: Mednick S.A., Baert A.E. (eds.): *Prospective Longitudinal Research: an Empirical Basis for the Primary Prevention of Psychosocial Disorders*, Oxford University Press, N. York, 1981.